

ΜΟΡΦΕΣ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

ΣΑΚΗΣ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑΣ

(Εννοιολογικοί προσδιορισμοί)

Τον τελευταίο καιρό η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ και οι ιδεολογικοί του μηχανισμοί χρησιμοποιούν συχνά σοσιαλιστική ορολογία για να χαρακτηρίσουν τη θέσπιση διαφόρων μέτρων οικονομικής πολιτικής. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του νόμου που θεσπίζει την τυπική συμμετοχή των εργαζομένων στη διοίκηση των δημοσίων επιχειρήσεων. Ο νόμος αυτός φέρνει τον τίτλο «Κοινωνικοποίηση των δημοσίων επιχειρήσεων» και η κυβέρνηση βεβαιώνει το λαό ότι με τον νόμο αυτό οι «κρατικοποιημένες» επιχειρήσεις «κοινωνικοποιούνται» και ότι με τον νομικό αυτό χειρισμό οι «σχέσεις παραγωγής» αλλάζουν από καπιταλιστικές σε «σοσιαλιστικές». Συχνά επίσης χρησιμοποιούνται οι όροι «εταιρείες λαϊκής βάσης», «αγροτοδιομηχανικός συνεταιρισμός», «Δημοτική και κοινοτική επιχείρηση», για να υποδηλώσουν μορφές «κοινωνικής ιδιοκτησίας». Εξάλλου τα ενδεικτικά προγράμματα οικονομικής ανάπτυξης ονομάζονται «δημοκρατικός προγραμματισμός» και «σοσιαλιστικός σχεδιασμός» για να δείξουν ότι η διαχείριση της οικονομίας από την κυβέρνηση είναι «σοσιαλιστική».

Όλοι αυτοί οι όροι που συνοδεύουν μέτρα πολιτικής, συνήθη στις καπιταλιστικές κοινωνίες, εγχαράσσουν στον λαό μια ορισμένη αντίληψη για το περιεχόμενό τους. Είναι αυτή η αντίληψη σωστή; Και τα μέτρα πολιτικής που τιτλοφορούνται με τόσο σημαντικούς σοσιαλιστικούς όρους ανταποκρίνονται πράγματι στο ουσιαστικό περιεχόμενο αυτών των όρων ή μήπως η χρησιμοποίησή μιας τέτοιας ορολογίας προκαλεί πολιτική και ιδεολογική παραπλάνηση;

Πολλοί από τους παραπάνω όρους εκφραζουν θεσμούς, καταστάσεις και πραγματικότητες που είναι δυνατόν να υπάρχουν σε κοινωνίες οι οποίες έχουν κατορθώσει, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο να απαλλαγούν από την κυριαρχία της καπιταλιστικής τάξης και είτε βρίσκονται στο στάδιο μετάβασης στον σοσιαλισμό είτε έχουν περάσει αυτό το στάδιο και έχουν ολοκληρωθεί ως σοσιαλιστικές κοινωνίες. Μέσα σ' αυτά ακριβώς τα πλαίσια θα προσπαθήσουμε να προσδιορίσουμε συνοπτικά το εννοιολογικό περιεχόμενο κυρίως της κοινωνικής ιδιοκτησίας, της κρατικής ιδιοκτησίας, της αυτοδιαχείρισης και του σοσιαλιστικού σχεδιασμού, ώστε να φανεί η διαφορά με το περιεχόμενο των μέτρων πολιτικής του ΠΑΣΟΚ που χαρακτηρίζονται με τέτοιους όρους.

Σε μια κοινωνία που έχει φτάσει να είναι σοσιαλιστική επικρατούν σχέσεις αμοιβαίας συνεργασίας μεταξύ άμεσων παραγωγών οι οποίοι κυριαρχούν πάνω στις συνθήκες ζωής τους και επομένως πάνω στα μέσα παραγωγής και στα προϊόντα της εργασίας τους. Για να επικρατήσουν όμως σοσιαλιστικές σχέσεις παραγωγής θα πρέπει ο ιδεολογικός πολιτικός και οικονομικός αγώνας στο στάδιο μετάβασης στο σοσιαλισμό να κατατείνει στο να διαμορφωθούν και εδραιωθούν οι παρακάτω βασικές συνθήκες που αποτελούν τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά της σοσιαλιστικής κοινωνίας:

- α. Η ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής να γίνει κοινωνική.
- β. Τα προβλήματα τι, πόσο και πώς θα παραχθεί να λύνονται με σοσιαλιστικό σχεδιασμό και
- γ. Η πολιτική δημοκρατία, που ισχύει στις αστικές κοινωνίες, να μετεξελιχθεί σε κοινωνική δημοκρατία.

1. Η κοινωνική ιδιοκτησία

Η ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής είναι κοινωνική εφόσον: α) η κοινωνία έχει αποκτήσει τη νομική κυριότητα στα μέσα παραγωγής δηλ. το θεσμικό πλαίσιο αναγνωρίζει ως ιδιοκτήτη το κοινωνικό σύνολο και όχι το άτομο ή την ομάδα ατόμων ή το κράτος και

β. η κοινωνία έχει αποκτήσει την ουσιαστική νομή των μέσων παραγωγής δηλ. μπορεί να αποφασίζει για τον τρόπο χρήσης των μέσων παραγωγής. Για να είναι η ιδιοκτησία κοινωνική θα πρέπει και τα δυο παραπάνω στοιχεία – και η νομική κυριότητα και η ουσιαστική νομή – να βρίσκονται στα χέρια της κοινωνίας. Η ιδιοκτησία δεν γίνεται κοινωνική, όπως πιστεύουν μερικοί, με μια απλή νομική πράξη ή διακήρυξη που καταργεί την ατομική κυριότητα ή άλλες κατώτερες μορφές κυριότητας και θεσμοθετεί την κοινωνική ιδιοκτησία. Με μια τέτοια νομική πράξη η κοινωνία αποκτά μόνο το ένα στοιχείο της ιδιοκτησίας δηλ. τη νομική κυριότητα. Για ν' αποκτήσει και το δεύτερο στοιχείο, δηλ. την ουσιαστική νομή, χρειάζονται επίπλεον και μακροχρόνιες προσπάθειες: θα πρέπει ν' αναπτυχθούν οι παραγωγικές δυνάμεις και κυρίως η τεχνολογία των μέσων επικοινωνίας για τη γρήγορη μετάβαση της πληροφόρησης. Αυτό είναι απαραίτητη προϋπόθεση για να μπορεί η κοινωνία να αποφασίζει και ελέγχει αποτελεσματικά τον τρόπο χρήσης των μέσων παραγωγής. Εξάλλου, θα πρέπει να αναπτυχθεί ο κοινωνικός χαρακτήρας των διαφόρων παραγωγικών κλάδων σε τέτοιο βαθμό ώστε η μετάβαση από την ατομική, συνεταιριστική ή κρατική διαχείριση των μέσων παραγωγής στην κοινωνική διαχείριση να μη συνεπάγεται μείωση της απόδοσης.¹

Επίσης θα πρέπει να διαμορφωθεί ο καταλληλός πολιτικός μηχανισμός που να επιτρέπει σε ολόκληρο το λαό να συμμετέχει άμεσα και ενεργά στη διεύθυνση και τον έλεγχο της παραγωγής και διανομής. Σημαντικό, τέλος, ρόλο παίζει η ιδεολογική εγχώρηση του λαού στο σοσιαλιστικό τρόπο ζωής ώστε, όχι μόνο να είναι έτοιμος ν' αποδεχτεί τη νέα μορφή ιδιοκτησίας αλλά και να είναι πρόθυμος να συμμετάσχει ενεργά στην κοινωνική διαχείριση.

Από τις προηγούμενες παρατηρήσεις προκύπτει ότι, μόνο αν ολοκληρωθούν οι παραπάνω αλλαγές η κοινωνία θα έχει κατακτήσει την ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής και θα μπορεί να ασκεί αποτελεσματικά τη διεύθυνση και τον έλεγχο της παραγωγής. Μέχρι τότε η κοινωνία δεν είναι σοσιαλιστική αλλά

1. Ch. Bettelheim, «Μετάβαση στη Σοσιαλιστική Οικονομία» εκδ. Παγκόσμια Βιβλιοθήκη, 1975, σ. 60 επομ.

βρίσκεται στη φάση της μετάβασης στο σοσιαλισμό. Η φάση αυτή είναι κρίσιμη γιατί το παν εξαρτάται εδώ από την ομάδα ανθρώπων που ασκούν την πολιτική εξουσία. Αν η πολιτική ηγεσία έχει πραγματικά πρόθεση και στρατηγικό στόχο το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας, θα πρέπει στο μεταβατικό στάδιο, να κινητοποιεί συνεχώς δυνάμεις που θα αγωνίζονται στο οικονομικό, πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο για τη δημιουργία των προϋποθέσεων κατάκτησης της κοινωνικής ιδιοκτησίας. Αν αυτό, για διαφόρους λόγους, δεν γίνεται από την πολιτική ηγεσία, ανακόπτεται η διαδικασία σοσιαλιστικού μετασχηματισμού και είναι ενδεχόμενο να επικρατήσουν άλλες μη σοσιαλιστικές μορφές κοινωνικού σχηματισμού.²

2. Μορφές ιδιοκτησίας στο στάδιο μετάβασης στη σοσιαλιστική κοινωνία

Είπαμε ότι για να κατακτηθεί η κοινωνική ιδιοκτησία χρειάζονται βαθιές αλλαγές στην οικονομική, πολιτική και ιδεολογική δομή και η ευθύνη του σοσιαλιστικού κράτους είναι ακριβώς να κινητοποιήσει δυνάμεις για να πραγματοποιηθούν αυτές οι αλλαγές. Το ερώτημα όμως είναι τι μορφές ιδιοκτησίας είναι δυνατό να υπάρχουν στην κοινωνία που βρίσκεται στο στάδιο μετάβασης στο σοσιαλισμό; Οι κύριες μορφές ιδιοκτησίας που είναι δυνατό να υπάρχουν σ' αυτό το στάδιο είναι η κρατική ιδιοκτησία ή και η αυτοδιαχειριζόμενη επιχείρηση. Βέβαια η δύο αυτές μορφές ιδιοκτησίας είναι κατώτερες σε σύγκριση με την κοινωνική ιδιοκτησία, όπως την προσδιορίσαμε παραπάνω. Είναι όμως απαραίτητες για να προχωρήσει το σοσιαλιστικό κράτος στην παραπέρα ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων που θα δημιουργήσει, όπως είδαμε, μερικές από τις προϋποθέσεις για μετάβαση στην κοινωνική ιδιοκτησία. Στο στάδιο μετάβασης είναι δυνατό να υπάρχουν παράλληλα και άλλες μορφές συλλογικής ιδιοκτησίας όπως η συνεταιριστική, η μεικτή επιχείρηση, η ιδιοκτησία των περιφερειακών ή τοπικών οργάνων κ.α.

3. Η κρατική ιδιοκτησία

Το ουσιαστικό περιεχόμενο της κρατικής ιδιοκτησίας στο στάδιο μετάβασης είναι ότι το σοσιαλιστικό κράτος διαχειρίζεται τα μέσα παραγωγής «εν ονόματι» της κοινωνίας. Θα πρέπει να παρατηρηθεί εδώ ότι το σοσιαλιστικό κράτος αποκτά πραγματικά την ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής αν έχει στα χέρια του και τα δυο στοιχεία της πραγματικής ιδιοκτησίας δηλ. α) τη νομική κυριότητα β) την ουσιαστική νομή, δηλ. την ικανότητα να διαχειρίζεται αποτελεσματικά τη χρήση των μέσων παραγωγής και τη διανομή των προϊόντων. Το πρώτο στοιχείο είναι σχετικά εύκολο ν' αποκτηθεί από το σοσιαλιστικό κράτος. Αρκεί μια απόφαση (νομική πράξη) της πολιτικής εξουσίας με την οποία να απαλλοτριώνονται οι διάφορες μορφές νομικής κυριότητας (ατομική, συνεταιρική) και να θεσμοθετείται η νομική κυριότητα του σοσιαλιστικού κράτους πάνω στα μέσα παραγωγής. Με την πράξη αυτή το σοσιαλιστικό κράτος απλώς εθνικοποιεί τα μέσα παραγωγής. Το δεύτερο στοιχείο, η ικανότητα αποτελεσματικής διαχείρισης των μέσων παραγωγής και διανομής των προϊόντων, δεν αποκτάται με την ίδια ευκολία από το

σοσιαλιστικό κράτος. Γενικά θα μπορούσε κανείς να πει ότι όσο πιο αναπτυγμένος είναι ο κοινωνικός χαρακτήρας των κλάδων στους οποίους απασχολούνται τα μέσα παραγωγής τόσο αποτελεσματικότερα μπορεί το κράτος να διαχειρίζεται τα μέσα παραγωγής και τη διανομή των προϊόντων. Ο περισσότερο ή λιγότερο κοινωνικός χαρακτήρας ενός κλάδου παραγωγής προσδιορίζεται από το βαθμό στον οποίο η παραγωγή του κλάδου αυτού εξαρτάται από τα προϊόντα ενός περισσότερο ή λιγότερο μεγάλου αριθμού άλλων κλάδων παραγωγής. Προσδιορίζεται επίσης από το βαθμό στον οποίο το προϊόν του κλάδου αποτελεί μέσο παραγωγής ενός περισσότερο ή λιγότερο μεγάλου αριθμού άλλων κλάδων παραγωγής. Όσο αυξάνει η ειδίκευση των οικονομικών δραστηριοτήτων τόσο περισσότερο αναπτύσσεται ο κοινωνικός χαρακτήρας των διαφόρων κλάδων παραγωγής. Για να γίνουμε πιο συγκεκριμένοι, οι κλάδοι με αναπτυγμένη τεχνολογία και στους οποίους επικρατεί η μεγάλη βιομηχανική μονάδα έχουν αναπτύξει τον κοινωνικό τους χαρακτήρα σε βαθμό ώστε η αποτελεσματική διαχείριση της παραγωγής να είναι δυνατή από το κράτος. Στην περίπτωση αυτή η νομική πράξη με την οποία οι κλάδοι αυτοί κρατικοποιούνται και η ανάληψη της διαχείρισης από το κράτος δεν κινδυνεύει να μειώσει την οικονομική αποδοτικότητα. Οι κλάδοι όμως, χωρίς αναπτυγμένη τεχνολογία και στους οποίους επικρατεί η μικρή αγροτική ή βιοτεχνική μονάδα δεν έχουν αναπτύξει τον κοινωνικό τους χαρακτήρα σε βαθμό που να επιτρέπει στο κράτος να διαχειριστεί αποτελεσματικά τα μέσα παραγωγής και τη διανομή του προϊόντος: στις περιπτώσεις αυτές η νομική πράξη της κρατικοποίησης και η αντίληψη της διαχείρισης από το κράτος θα είχε, ίσως, ως αποτέλεσμα τη σημαντική μείωση της απόδοσης, πέρα, ενδεχομένως, από άλλες αντιδράσεις των ατομικών ιδιοκτητών.³

Σε περιπτώσεις, λοιπόν, κλάδων παραγωγής που δεν έχει αναπτυχθεί αρκετά ο κοινωνικός τους χαρακτήρας – μικρές μη μηχανοποιημένες αγροτικές εκμεταλλεύσεις και βιοτεχνική παραγωγή – δεν θεωρείται οικονομικά σκόπιμη η κρατικοποίηση. Το κράτος σ' αυτές τις περιπτώσεις δεν έχει την ικανότητα να διαχειριστεί αποτελεσματικά τα μέσα παραγωγής με κίνδυνο να μειωθεί σημαντικά η οικονομική απόδοση με τη μετάβαση στην κρατική ιδιοκτησία. Η παρατήρηση αυτή θέτει το ερώτημα: τι γίνεται με τις ατομικές μορφές ιδιοκτησίας σε μη ανεπτυγμένους κλάδους στους οποίους δεν είναι αποτελεσματική η κρατική διαχείριση των μέσων παραγωγής; Εδώ, το σοσιαλιστικό κράτος θα πρέπει να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις σταδιακής μετάβασης από την ατομική ιδιοκτησία σε μορφές συλλογικής ιδιοκτησίας κατώτερες της κρατικής, όπως είναι η συνεταιριστική αγροτική και βιοτεχνική παραγωγή, η μεικτή επιχείρηση, η λαϊκή κοινότητα κ.α. Οι μορφές αυτές συλλογικής ιδιοκτησίας αποτελούν τα πλαίσια για την ανάπτυξη του κοινωνικού χαρακτήρα των συγκεκριμένων κλάδων παραγωγής και διευκολύνουν έτσι τη μετάβαση, σε μεταγενέστερο στάδιο,

2. Π. Σουτζι - Σ. Μπετελεμ. «Μερικά Σύγχρονα Προβλήματα του Σοσιαλισμού» εκδ. Διογένης, 1971.

3. W. Brus «The Economics and Politics of Socialism» εκδ. Routledge and Kegan Paul, 1972. σ. 91 επ.

στην κρατική ιδιοκτησία. Λόγου χάρη ο παραγωγικός συνεταιρισμός για κοινή καλλιέργεια των εδαφών είναι ο καλύτερος τρόπος για τη συλλογική χρησιμοποίηση μηχανικών μέσων παραγωγής και σύγχρονης τεχνολογίας στη γεωργία, πράγμα που προωθεί την ανάπτυξη του κοινωνικού χαρακτήρα αυτού του κλάδου παραγωγής. Επίσης η συνεταιριστική βιοτεχνική παραγωγή διευκολύνει τον τεχνολογικό εκσυγχρονισμό, την εξειδίκευση και τη συγκέντρωση πολυάριθμων μονάδων παραγωγής και είναι δυνατό ν' αποτελέσει βασικό προσδιοριστικό παράγοντα για τη παραπέρα ριζική μεταβολή των μορφών της ιδιοκτησίας.

Οι μορφές συλλογικής ιδιοκτησίας που αναφέραμε αμέσως παραπάνω (συνεταιριστική παραγωγή, μεικτή επιχείρηση, λαϊκή κοινότητα κ.α.) όχι μόνο απομακρύνουν από την ατομική ιδιοκτησία αλλά και δημιουργούν τις προϋποθέσεις για αύξηση της οικονομικής απόδοσης. Αλλά για το ρυθμό μετάβασης σε μορφές συλλογικής ιδιοκτησίας, το σοσιαλιστικό κράτος θα πρέπει να σταθμίζει και άλλους κοινωνικούς και πολιτικούς παράγοντες. Λόγου χάρη, θα πρέπει να σταθμιστεί σε πιο βαθμό οι ατομικοί ιδιοκτήτες στον αγροτικό τομέα και στη βιοτεχνία είναι διατεθειμένοι να αποδεχτούν μορφές συλλογικής ιδιοκτησίας και ποιές. Επίσης θα πρέπει να σταθμιστούν οι επιπτώσεις ενός δεδομένου ρυθμού μεταβολής των σχέσεων ιδιοκτησίας πάνω στο συσχετισμό δυνάμεων ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις.⁴

4. Κίνδυνος να παγιωθεί η κρατική ιδιοκτησία

Στην προηγούμενη παράγραφο είδαμε ότι η κρατική ιδιοκτησία μπορεί να είναι η κυρίαρχη μορφή ιδιοκτησίας στο στάδιο μετάβασης στη σοσιαλιστική κοινωνία. Εδώ θα πρέπει να ξεκαθαριστεί μια σύγχυση που συνήθως γίνεται σχετικά με την κρατική ιδιοκτησία. Υποστηρίζεται συνήθως ότι αν η ιδιοκτησία με κάποιο τρόπο γίνει κρατική η κοινωνία μετασχηματίζεται αυτόματα σε σοσιαλιστική. Η άποψη αυτή δεν ευσταθεί και οδηγεί σε ιδεολογική και πολιτική παραπλάνηση. Όταν η πραγματική ιδιοκτησία είναι κρατική τη διεύθυνση και τον έλεγχο χρήσης των μέσων παραγωγής έχει η ομάδα που ασκεί την πολιτική εξουσία. Αυτή αποφασίζει πως θα χρησιμοποιούνται τα μέσα παραγωγής και πως θα διανέμεται το προϊόν. Αν η ομάδα που ασκεί την εξουσία και ελέγχει τους κρατικούς μηχανισμούς έχει πραγματικά ως στρατηγικό στόχο το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας, θα πρέπει να κινητοποιεί συνεχώς δυνάμεις που να αγωνίζονται για τη δημιουργία των οικονομικών, πολιτικών και ιδεολογικών προϋποθέσεων που θα επιτρέψουν στην κοινωνία ν' αναλάβει την αποτελεσματική διεύθυνση και έλεγχο των μέσων παραγωγής, δηλαδή, των προϋποθέσεων μετάβασης από την κρατική στην κοινωνική ιδιοκτησία. Κύριο έργο της πολιτικής ηγεσίας που έχει στρατηγικό στόχο το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό είναι η προετοιμασία των προϋποθέσεων για την πλήρη κοινωνική κυριαρχία πάνω στα μέσα παραγωγής και γενικά πάνω στις παραγωγικές δυνάμεις. Αν η πολιτική ηγεσία ακολουθεί, μια τέτοια πολιτική, τότε, στο στάδιο μετάβασης, η κρατική ιδιοκτησία θα πρέπει να εξαφανίζεται σιγά - σιγά καθώς η κοινωνία θ' αποκτά τη διεύθυνση και τον έλεγχο χρήσης των μέσων παραγωγής. Τότε μπορούμε να μιλάμε πράγματι για σοσιαλιστικό κράτος

που ασκεί σοσιαλιστική πολιτική.

Αλλά αν η ομάδα που ασκεί την εξουσία στο στάδιο μετάβασης παγιώνει την κρατική ιδιοκτησία ως επικρατούσα μορφή ιδιοκτησίας, ουσιαστικά μπλοκάρεται η διαδικασία μετάβασης στη σοσιαλιστική κοινωνία, διαμορφώνονται νέες μορφές εκμεταλλευτικών σχέσεων και αναπτύσσονται αντιθέσεις ανάμεσα στους παραγωγούς και τις κοινωνικές κατηγορίες που ελέγχουν τους κρατικούς μηχανισμούς και την κρατική ιδιοκτησία. Τότε, το κράτος, ανεξάρτητα από την ονομασία που φέρνει τυπικά, παύει να είναι σοσιαλιστικό. Η μορφή αυτή κοινωνικού σχηματισμού θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως κρατικός καπιταλισμός. Υποστηρίζεται από αρκετούς επιστήμονες ότι μια τέτοια μορφή έχει πάρει το σοβιετικό κράτος: Η κρατική γραφειοκρατία που ελέγχει μέσα παραγωγής έχει αποκτήσει δική της ταξική συνείδηση και χαρακτηρίζεται ως κρατική αστική τάξη που βρίσκεται σε αντίθεση με τους άμεσους παραγωγούς.

5. Η αυτοδιαχειριζόμενη επιχείρηση

Τέτοιοι κίνδυνοι ελαχιστοποιούνται αν στο στάδιο μετάβασης, τη διαχείριση των μέσων παραγωγής της κάθε επιχείρησης έχουν οι άμεσοι παραγωγοί της επιχείρησης αυτής. Πρόκειται για την αυτοδιαχειριζόμενη επιχείρηση. Η αυτοδιαχειριζόμενη επιχείρηση έχει την ουσιαστική νομή πάνω στα μέσα παραγωγής ενώ τη νομική κυριότητα σ' αυτά μπορεί να διατηρεί το κράτος. Αυτό σημαίνει ότι η αυτοδιαχειριζόμενη επιχείρηση έχει το δικαίωμα ν' αποφασίζει για τον τρόπο χρησιμοποίησης των μέσων παραγωγής που της εμπιστεύεται το κράτος.⁵ Η αυτοδιαχειριζόμενη επιχείρηση μπορεί να διοικείται συλλογικά από ένα εκλεγμένο Εργατικό Συμβούλιο. Το συμβούλιο αυτό μπορεί να εκλέγει ένα μικρότερο σώμα, τη Διαχειριστική Επιτροπή, και τον διευθυντή. Τα δύο αυτά διοικητικά όργανα της επιχείρησης είναι αρμόδια για ζητήματα εργατικών σχέσεων, εργατικής πειθαρχίας, προσλήψεων και απολύσεων και μεθόδων παραγωγής. Ο διευθυντής της επιχείρησης μπορεί να εκλέγεται απευθείας από τους άμεσους παραγωγούς της επιχείρησης.

Η αυτοδιαχειριζόμενη επιχείρηση είναι αυτόνομη στη λήψη αποφάσεων και στη σφαίρα της παραγωγής και στη σφαίρα της κυκλοφορίας προϊόντων και στη σφαίρα της διανομής. Συγκριμένα:

Στη σφαίρα της παραγωγής η επιχείρηση είναι ελεύθερη να καθορίζει το δικό της πρόγραμμα παραγωγής (ποσότητα που θα παραχθεί, ποιότητες, ποικιλίες, τεχνικές μέθοδοι παραγωγής, πηγές χρηματοδότησης κ.α.). Βέβαια υπάρχουν τα προγράμματα οικονομικής ανάπτυξης που καταρτίζουν τα κεντρικά κρατικά όργανα οικονομικού σχεδιασμού. Τα προγράμματα αυτά καθορίζουν γενικούς στόχους για την οικονομία και τους επιμέρους κλάδους παραγωγής. Οι στόχοι αυτοί αποτελούν κατευθυντήριες γραμμές και μπορεί να μην είναι υποχρεωτικοί για τις επιχειρήσεις.

4. Ch. Bettelhem, «Economic Calculation and Forms of Property» εκδ. Monthly Review Press, 1975, σ. 71 επ.

5. M. Dobb, «Socialist Planning: Some Problems» εκδ. Lawrence and Wishart Ltd, 1970, σ. 50 επ.

Στη σφαίρα της κυκλοφορίας, η επιχείρηση είναι ελεύθερη να συνάπτει συμβάσεις αγοράς και πώλησης και να καθορίζει η ίδια τις τιμές. Με άλλα λόγια η κυκλοφορία των προϊόντων και των μέσων παραγωγής γίνεται με τη λειτουργία της αγοράς που έχει πλήρη σχεδόν αυτονομία. Θα πρέπει βεβαίως να σημειωθεί ότι για πολλά προϊόντα η κεντρική διοίκηση ορίζει ανώτατα όρια τιμών τα οποία δεν μπορούν να υπερβούν οι επιχειρήσεις.

Τέλος, στη σφαίρα της διανομής του πλεονάσματος (κέρδους) η επιχείρηση έχει πλήρη αυτονομία. Όσο κέρδος και αν πραγματοποιήσει η επιχείρηση είναι στη διάθεσή της (μετά βεβαίως την πληρωμή του φόρου και των υποχρεωτικών αποθεματικών) και μπορεί να το χρησιμοποιήσει είτε για αυτοχρηματοδότηση επενδύσεων ή για πληρωμή προσθέτων αμοιβών στους εργαζόμενους και το διευθυντικό προσωπικό ή για άλλους σκοπούς.

6. Ο σοσιαλιστικός σχεδιασμός

Στην προηγούμενη παράγραφο είδαμε ότι στην σοσιαλιστική κοινωνία η ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής είναι κοινωνική. Αυτό σημαίνει ότι σ' αυτή την κοινωνία δεν υπάρχουν ατομικοί ιδιοκτήτες ή άλλης μορφής οικονομικά υποκείμενα που ν' αποφασίζουν τι, πόσο και πώς θα παραχθεί με κριτήριο το κέρδος. Εξάλλου στη σοσιαλιστική κοινωνία δεν υπάρχει αγορά στην οποία ιδιοκτήτες μέσων παραγωγής αγοράζουν εργατική δύναμη ως εμπόρευμα με την οποία παράγουν εμπορεύματα που στη συνέχεια τα πωλούν σ' αυτήν την αγορά, ιδιοποιούνται υπεραξία και συσσωρεύουν κεφάλαιο. Στη σοσιαλιστική κοινωνία οι εμπορευματικές σχέσεις που είναι αυτές καθεαυτές ανταγωνιστικές και προσδιορίζουν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό την οικονομική δύναμη των υποκειμένων και τη συμμετοχή τους στη διανομή, έχουν εξαφανιστεί. Οι σχέσεις μεταξύ των παραγωγών δεν είναι σχέσεις μεταξύ εμπορευμάτων, όπως στην καπιταλιστική κοινωνία, αλλά σχέσεις μεταξύ συνεταιριών παραγωγών που δεν παράγουν εμπορεύματα για κέρδος αλλά χρήσιμα προϊόντα για την κοινωνία.

Εφόσον λοιπόν στη σοσιαλιστική κοινωνία δεν λειτουργεί αγορά ούτε υπάρχουν ξεχωριστά υποκείμενα που να παίρνουν, με βάση το δικό τους συμφέρον, αποφάσεις για την παραγωγή και διανομή, τότε με ποιόν τρόπο λύνονται τα προβλήματα τι, πόσο και πώς θα παραχθεί και πώς θα γίνει η διανομή του προϊόντος;

Στη σοσιαλιστική κοινωνία τα παραπάνω βασικά οικονομικά προβλήματα λύνονται με τον σοσιαλιστικό σχεδιασμό. Το ουσιαστικό περιεχόμενο του σοσιαλιστικού σχεδιασμού είναι τα εξής: Η κοινωνία είναι το μοναδικό συλλογικό υποκείμενο που αποφασίζει για το τι προϊόντα θα παραχθούν, σε τι ποσότητες και με ποιές τεχνικές. Επίσης η κοινωνία είναι εκείνη που αποφασίζει για το είδος, τους στόχους και τους ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης καθώς και για την ποιότητα της ζωής. Τέλος, η κοινωνία, αποφασίζει για τη διανομή του προϊόντος. Με άλλα λόγια η ουσία του σοσιαλιστικού σχεδιασμού είναι ότι η ίδια η κοινωνία αποφασίζει για τη χρησιμοποίηση των μέσων παραγωγής και για τον προορισμό των προϊόντων. Αυτό σημαίνει ότι στη σοσιαλιστική κοινωνία οι οικονομικές επιλογές δεν είναι ιδιωτική υπόθεση του καθενός αλλά είναι επιλογές

που αφορούν ολόκληρη την κοινωνία, είναι κοινωνικές επιλογές. Κατά συνέπεια οι επιλογές αυτές δεν μπορεί παρά να γίνονται με μηχανισμούς και διαδικασίες που επιτρέπουν τη συμμετοχή όλων των πολιτών στη λήψη των αποφάσεων. Με αυτή την έννοια ο σοσιαλιστικός σχεδιασμός διευρύνει τη γνωστή πολιτική δημοκρατία σε κοινωνική δημοκρατία. Με το σοσιαλιστικό σχεδιασμό η χρησιμοποίηση των μέσων παραγωγής και ο προορισμός των προϊόντων προκαθορίζεται με ένα κοινωνικά συνειδητό τρόπο.

Τον σοσιαλιστικό σχεδιασμό διεκπεραιώνει ένα οικονομικό - κοινωνικό κέντρο που βρίσκεται κάτω από τον απόλυτο έλεγχο και την κυριαρχία της κοινωνίας. Το κέντρο αυτό πραγματοποιεί τις αποφάσεις της κοινωνίας που όπως είπαμε παίρνονται με δημοκρατικές διαδικασίες επιλογής. Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι η εξέλιξη προς την σοσιαλιστική κοινωνία αποκλείει ριζικά ότι ο οικονομικός σχεδιασμός, όταν φτάσουμε σ' αυτήν την κοινωνία, θα γίνεται από ένα κράτος που θα έχει δική του εξουσία.

7. Βασικές προϋποθέσεις του σοσιαλιστικού σχεδιασμού

Ο σοσιαλιστικός σχεδιασμός δεν αρκεί να εξασφαλίζει μόνο τις κοινωνικά επιθυμητές οικονομικές επιλογές αλλά θα πρέπει συγχρόνως να είναι και αποτελεσματικός με την έννοια ότι η παραγωγή και η κυκλοφορία μέσων παραγωγής και προϊόντων γίνεται με το μικρότερο δυνατό κοινωνικό κόστος.

Για να λειτουργεί αποτελεσματικά ο σοσιαλιστικός σχεδιασμός, δηλ. για να έχει την ικανότητα η κοινωνία ν' αποφασίζει κατά τρόπο αποτελεσματικό για τη χρησιμοποίηση των μέσων παραγωγής και τον προορισμό των προϊόντων θα πρέπει να υπάρχουν οι εξής βασικές προϋποθέσεις:

- α. Πληροφόρηση για τις ανάγκες της κοινωνίας, δηλ. ποιές ανάγκες η κοινωνία αναγνωρίζει ότι πρέπει να ικανοποιηθούν και ποιά η ιεράρχησή τους από άποψη προτεραιότητας ικανοποίησής τους.
- β. Πληροφόρηση για τις τεχνολογικές δυνατότητες παραγωγής.
- γ. Δυνατότητα συντονισμού εκ των προτέρων των διαφόρων δραστηριοτήτων παραγωγής και κυκλοφορίας προϊόντων και μέσων παραγωγής.

Μόνο κάτω από αυτές τις συνθήκες η κοινωνία δια του οικονομικοκοινωνικού της κέντρου θα μπορούσε να επιτυγχάνει κοινωνικά επιθυμητή αλλά συγχρόνως και οικονομικά αποτελεσματική κατανομή των μέσων παραγωγής και διανομή του προϊόντος. Τότε μόνο η κοινωνία με το σοσιαλιστικό σχεδιασμό θα μπορούσε να κυριαρχεί πραγματικά στη διαδικασία παραγωγής και διανομής.

Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι στο σημερινό στάδιο ιστορικής εξέλιξης καμιά κοινωνία ακόμη και η πιο αναπτυγμένη δεν έχει την ικανότητα ν' αναλάβει τον οικονομικό σχεδιασμό, δηλ. ν' αποφασίζει η ίδια κατά τρόπο αποτελεσματικό για την κατανομή των μέσων παραγωγής και τη διανομή του προϊόντος. Και τούτο γιατί οι παραγωγικές δυνάμεις δεν έχουν αναπτυχθεί, και τα μέσα παραγωγής δεν έχουν κοινωνικοποιηθεί σε βαθμό που να έχουν δημιουργηθεί οι προϋποθέσεις που αναφέραμε παραπάνω (γνώση των αναγκών, γνώση των τεχνολογικών δυνατοτήτων, δυνατότητα εκ των προτέρων συντονι-

μού δραστηριοτήτων) για την αποτελεσματική λειτουργία του σοσιαλιστικού σχεδιασμού. Επειδή δεν έχουν ωριμάσει ακόμη οι συνθήκες αυτές, η κοινωνία αδυνατεί προς το παρόν να κάνει επαρκείς προβλέψεις και να διαχειρίζεται αποτελεσματικά ολόκληρη την παραγωγή και κυκλοφοία προϊόντων και μέσων παραγωγής.

Με την ανάπτυξη όμως των παραγωγικών δυνάμεων και του κοινωνικού χαρακτήρα των μέσων παραγωγής η ικανότητα της κοινωνίας για σοσιαλιστικό σχεδιασμό, με την έννοια που ορίσαμε παραπάνω, συνεχώς θ' αυξάνει. Λόγου χάρη, η τεχνολογία που αφορά την πληροφορική (ηλεκτρονικοί υπολογιστές, τηλεπικοινωνίες, τηλεόραση κ.α.) με τη ραγδαία εξέλιξη που παρουσιάζει τον τελευταίο καιρό μπορεί να φτάσει σε τέτοιο σημείο ανάπτυξης ώστε να εξασφαλίζει ταχύτατη διακίνηση της πληροφορίας που χρειάζεται για το σοσιαλιστικό σχεδιασμό. Εξάλλου η συνεχής αυτοματοποίηση της παραγωγής και η εισαγωγή ηλεκτρονικών οργάνων στη διαχείριση, επιτρέπει να καθορίζονται με ολοένα και περισσότερη ακρίβεια και ορθότητα τα μέσα που θα χρησιμοποιούνται για την ικανοποίηση των αναγκών της κοινωνίας. Από την άλλη μεριά η τάση για κάθετη και οριζόντια συγκέντρωση της πληθώρας των μονάδων παραγωγής που υπάρχουν σήμερα είναι τόσο ραγδαία τον τελευταίο καιρό που αυξάνει τον κοινωνικό χαρακτήρα των μέσων παραγωγής με ταχύτατο ρυθμό. Τούτο σημαίνει ότι με την κάθετη και οριζόντια συγκέντρωση ο αριθμός των οικονομικών υποκειμένων συνεχώς θα μειώνεται και τα διάφορα στάδια παραγωγής που τώρα διεξάγονται από ξεχωριστά οικονομικά υποκείμενα θα ενοποιούνται σε λίγες μεγάλες και ολοκληρωμένες μονάδες παραγωγής. Η τάση αυτή μπορεί να φτάσει σε σημείο ώστε να λειτουργούν στην οικονομία λίγα μεγάλα ολοκληρωμένα οικονομικά συγκροτήματα που να χρειάζεται να συντονίζονται απλώς οι διαδικασίες παραγωγής μέσα σ' αυτά. Κάτω από αυτές τις συνθήκες η κοινωνία έχει την ικανότητα να συντονίζει αποτελεσματικά την παραγωγή και κυκλοφορία προϊόντων και μέσων παραγωγής και να θέτει κάτω από την πλήρη κυριαρχία της τις παραγωγικές δυνάμεις.⁶

Πέρα όμως από τις αναγκαίες αυτές εξελίξεις στην οικονομική δομή, για να λειτουργήσει αποτελεσματικά ο σοσιαλιστικός σχεδιασμός, χρειάζεται ν' αναπτυχθούν δημοκρατικές διαδικασίες και μηχανισμοί συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων των άμεσων παραγωγών και των πολιτών. Τέτοιοι μηχανισμοί συλλογικής συμμετοχής θα πρέπει ν' αναπτυχθούν και να λειτουργούν και στο επίπεδο επιλογής των αναγκών και ιεράρχησης της ικανοποίησής τους, και στη σφαίρα της παραγωγής των προϊόντων και στη σφαίρα της διανομής του πλεονάσματος.

Τέλος, σημαντικό ρόλο για τον αποτελεσματικό σοσιαλιστικό σχεδιάσμό παίζει η άνοδος του μορφωτικού επιπέδου του λαού και κυρίως η ανάπτυξη της πολιτικής συνείδησης και της αντίληψης της αμοιβαίας συνεργασίας, του κοινού συμφέροντος και ενεργού συμμετοχής στις συλλογικές αποφάσεις για τις βασικές οικονομικές επιλογές καθώς και στην κοινή προσπάθεια για την πραγματοποίησή τους.

8. Οικονομικός σχεδιασμός στο στάδιο μετάβασης στη σοσιαλιστική κοινωνία - Ο κρατικός σχεδιασμός.

Από την παραπάνω συνοπτική ανάλυση προκύπτει ότι χρειάζεται να γίνουν ριζικές αλλαγές στην οικονομική, πολιτική και ιδεολογική δομή για να διαμορφωθούν οι προϋποθέσεις που θα καταστήσουν ικανή την κοινωνία να αποφασίζει αυτή η ίδια για τις ανάγκες της, για την κατανομή των μέσων παραγωγής και για τη διανομή του προϊόντος. Αυτές όμως οι αλλαγές είναι αποτέλεσμα μιας ιστορικής διαδικασίας που πρέπει συνειδητά να κατευθύνεται προς τη δημιουργία των προϋποθέσεων που θα εξασφαλίζουν την πλήρη κυριαρχία της κοινωνίας πάνω στην οικονομία. Αυτός ακριβώς είναι ο ιστορικός προορισμός του σοσιαλιστικού κράτους στο στάδιο μετάβασης στη σοσιαλιστική κοινωνία.

Επειδή όμως στο μεταβατικό αυτό στάδιο, για τους λόγους που αναφέραμε στην προηγούμενη παράγραφο, η ίδια η κοινωνία δεν μπορεί αποτελεσματικά να διευθύνει και να διαχειρίζεται την οικονομία, το έργο αυτό αναλαμβάνει το σοσιαλιστικό κράτος. Στο στάδιο, λοιπόν, μετάβασης στη σοσιαλιστική κοινωνία τα προβλήματα τι, πόσο και πώς θα παραχθεί, πώς θα γίνει η διανομή, ποιοί θα είναι οι στόχοι και ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης λύνονται με τον λεγόμενο κρατικό σχεδιασμό. Με τον κρατικό σχεδιασμό καθορίζεται ο γενικός προσανατολισμός της οικονομίας. Αναγνωρίζονται και εκτιμώνται οι ανάγκες της κοινωνίας καθώς και η προτεραιότητα από άποψη βαθμού με τον οποίο οι ανάγκες αυτές θα ικανοποιηθούν. Προσδιορίζονται οι κύριοι ποσοτικοί και ποιοτικοί στόχοι της παραγωγής καταναλωτικών προϊόντων και των επενδύσεων. Επιλέγονται οι κύριες τεχνικές μέθοδοι παραγωγής. Και, τέλος, καθορίζεται το σύστημα τιμών και εισοδημάτων.

Οι αποφάσεις πάνω στα βασικά αυτά ζητήματα έχουν συγχρόνως χαρακτήρα οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό χωρίς τούτο να σημαίνει ότι δεν πρέπει να λαμβάνονται υπόψη και οι απαιτήσεις της τεχνικής.

Λόγω του κοινωνικού και πολιτικού χαρακτήρα αυτών των ζητημάτων, το σοσιαλιστικό κράτος θα πρέπει να διασφαλίζει δημοκρατικές διαδικασίες και μηχανισμούς συμμετοχής των ευρύτερων λαϊκών στρωμάτων στη λήψη αποφάσεων, τουλάχιστον για ζητήματα που αφορούν κεντρικές οικονομικές επιλογές όπως είναι η προτεραιότητα από άποψη βαθμού ικανοποίησης των διαφόρων αναγκών της κοινωνίας, η κατανομή ανάμεσα σε κατανάλωση και επένδυση, η διανομή κ.α.

9. Συγκεντρωτικός ή αποκεντρωτικός οικονομικός σχεδιασμός;

Το βασικό πρόβλημα σχετικά με τον κρατικό σχεδιασμό στο στάδιο μετάβασης στη σοσιαλιστική κοινωνία είναι το εξής: Πόσο συγκεντρωτικός ή πόσο αποκεντρωτικός θα είναι ο κρατικός οικονομικός σχεδιασμός; Αυτό το ζήτημα συμπυκνώνει ένα μεγάλο αριθμό μικροτέρων ζητημάτων, τα κυριότερα από τα οποία είναι τα εξής:

α) Η κεντρική διοίκηση (κρατικό όργανο σχεδιασμού) θα αποφασίζει τόσο για τους γενικούς στόχους σε επίπεδο οικονομίας και παραγωγικών κλάδων όσο και για την ποσότητα, ποιότητα, τεχνική μέθοδο και άλλες λεπτομέρειες της παραγω-

6. Ch. Bettelheim, «Μετάβαση στην Σοσιαλιστική Οικονομία» εκ. Παγκόσμια Βιβλιοθήκη, σ. 76 επομ.

γής σε επίπεδο επιχείρησης – οπότε η τελευταία είναι απλό εκτελεστικό όργανο της διαταγής του κέντρου – ή οι διάφορες επιχειρήσεις θα έχουν την εξουσία ν' αποφασίζουν, στα πλαίσια των γενικών στόχων του σχεδίου, την ποσότητα, την ποιότητα και τεχνική μέθοδο παραγωγής των προϊόντων τους και σε ποιό βαθμό; Με άλλα λόγια ποιά θα είναι η κατανομή εξουσίας μεταξύ κεντρικής διοίκησης και οικονομικών υποκειμένων (επιχείρηση, συνεταιρισμός, λαϊκή κοινότητα κ.α.) ως προς τη λήψη αποφάσεων για την ποσότητα, ποιότητα και τεχνική μέθοδο παραγωγής των προϊόντων;

β) Η κυκλοφορία των προϊόντων και μέσων παραγωγής (δηλ. η προέλευση και ο προορισμός τους) θα γίνεται με αποφάσεις της κεντρικής διοίκησης (διοικητική κατανομή) ή τα οικονομικά υποκείμενα θα έχουν την εξουσία να διαθέτουν σε άλλα υποκείμενα τα προϊόντα που παράγουν και σε ποιό βαθμό; Με άλλα λόγια, η κυκλοφορία προϊόντων και μέσων παραγωγής θα γίνεται με διοικητικές διαταγές ή θα γίνεται με τη λειτουργία κάποιας αγοράς στην οποία τα οικονομικά υποκείμενα θα έχουν την εξουσία να συνάπτουν συμβάσεις αγοράς και πώλησης; Ποιά θα είναι τότε η μορφή αυτής της αγοράς;

γ) Η κεντρική διοίκηση θ' αποφασίζει για τη διανομή του πλεονάσματος των παραγωγικών μονάδων ή τα οικονομικά υποκείμενα θα έχουν δικαίωμα διάθεσης του πλεονάσματος και πόσου, για αυτοχρηματοδότηση, πρόοθητες αμοιβές στους εργαζόμενους και για άλλους σκοπούς⁷;

Το πρόβλημα λοιπόν, είναι πόση εξουσία θα έχει η κεντρική διοίκηση και πόση τη διάφορα οικονομικά υποκείμενα στη λήψη αποφάσεων στη σφαίρα της παραγωγής (πόσο και πώς θα παραχθεί) στη σφαίρα της κυκλοφορίας (ποιά θα είναι η προέλευση και ο προορισμός προϊόντων και μέσων παραγωγής) και στη σφαίρα της διανομής (πώς θα μοιράζεται το πλεόνασμα). Στο πρόβλημα αυτό δεν μπορεί να δοθεί μια αριστολή λύση. Εκείνο που θα μπορούσε να λεχθεί γενικά είναι ότι ο βαθμός συγκέντρωσης ή αποκέντρωσης των αποφάσεων εξαρτάται από το επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και του κοινωνικού χαρακτήρα των μέσων παραγωγής.

Αν το επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων είναι χαμηλό, κυρίως στους τομείς της τεχνολογίας, διακίνησης της πληροφορίας, της αυτοματοποίησης της παραγωγής και της πολιτικής συνείδησης των πολιτών καιπαράλληλα δεν έχει αναπτυχθεί αρκετά ο κοινωνικός χαρακτήρας των μέσων παραγωγής (ολοκλήρωση σε λίγα μεγάλα συγκροτήματα), η κεντρική διοίκηση δεν διαθέτει από τα πράγματα την ικανότητα να ρυθμίζει αποτελεσματικά σε λεπτομερειακό επίπεδο με διοικητικές διαταγές την παραγωγή, την κυκλοφορία προϊόντων και μέσων παραγωγής και τη διανομή. Και αυτό γιατί σ' ένα τέτοιο επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και του κοινωνικού χαρακτήρα των μέσων παραγωγής, και ο αριθμός των οικονομικών υποκειμένων που χρειάζονται για τη διεξαγωγή της παραγωγής και της κυκλοφορίας των προϊόντων είναι από τα πράγματα μεγάλος και ο όγκος της πληροφόρησης δεν μπορεί να διακινείται με ταχύτητα προς και από ένα μεγάλο διοικητικό κέντρο. Κάτω από αυτές όμως τις συνθήκες η κεντρική διοίκηση δεν μπορεί να έχει ούτε την πληροφόρηση που χρειάζεται για τον λεπτομερειακό καθορισμό των ποσοτικών και ποιοτικών στόχων καθώς και των τεχνικών προδιαγραφών πα-

ραγωγής μεγάλου αριθμού παραγωγικών μονάδων, αλλά ούτε και μπορεί να συντονίζει και να διακινεί αποτελεσματικά (χωρίς σοβαρά ελλείμματα ή πλεονάσματα) μεγάλο αριθμό προϊόντων και μέσων παραγωγής μεταξύ μεγάλου αριθμού οικονομικών υποκειμένων. Στην περίπτωση αυτή το σοσιαλιστικό κράτος θα πρέπει να αναγνωρίσει την πραγματικότητα του χαμηλού επιπέδου ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και του κοινωνικού χαρακτήρα των μέσων παραγωγής και να αφήνει στα οικονομικά υποκείμενα (αυτοδιαχειριζόμενη επιχείρηση, κρατική επιχείρηση, συνεταιρισμοί, λαϊκή κοινότητα) το βαθμό ανεξαρτησίας, πρωτοβουλίας και ελευθερίας κίνησης στις σφαίρες παραγωγής, κυκλοφορίας και διανομής, που από τα πράγματα χρειάζεται για την αποτελεσματικότερη διαχείριση της οικονομίας. Αυτή η ελευθερία κίνησης στις μονάδες παραγωγής εξυπηρετεί καλύτερα την πραγματοποίηση των γενικών στόχων του κρατικού σχεδίου. Εξάλλου στο χαμηλό στάδιο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων που αναφέραμε το σοσιαλιστικό κράτος είναι υποχρεωμένο, για λόγους αποτελεσματικής διαχείρισης της οικονομίας, να διατηρεί, ακόμη και μέσα στον κρατικό τομέα, τη λειτουργία πολλών εμπορευματικών κατηγοριών που αποτελούν βασικούς θεσμούς των καπιταλιστικών οικονομιών. Τέτοιες εμπορευματικές κατηγορίες είναι η σύμβαση αγοράς και πώλησης μέσω παραγωγής και προϊόντων μεταξύ των οικονομικών υποκειμένων, η σύμβαση εργασίας με την οποία προσλαμβάνονται εργαζόμενοι που υποχρεώνονται να δουλεύουν για κάποιο οικονομικό υποκείμενο, ο δανεισμός των οικονομικών υποκειμένων, το σύστημα τιμών, το χρήμα, ακόμη και το κέρδος. Στο χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης και κοινωνικοποίησης που βρίσκονται οι παραγωγικές δυνάμεις, οι θεσμοί αυτοί εξασφαλίζουν αποτελεσματικότερο συντονισμό των δραστηριοτήτων των παραγωγικών μονάδων, μεγαλύτερη εναρμόνιση της παραγωγής προς τις ανάγκες που έχει αναγνωρίσει το κρατικό σχέδιο και ενίσχυση των κινήτρων, για μεγαλύτερη απόδοση των οικονομικών υποκειμένων.

Βεβαίως καθώς θα προχωρεί η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων (αυτοματισμός την παραγωγή, τελειοποίηση των τεχνικών μέσων πληροφόρησης) και καθώς θα αυξάνει ο κοινωνικός χαρακτήρας των μέσων παραγωγής (οριζόντια και κάθετη ολοκλήρωση) η ικανότητα του κεντρικού οργάνου διοίκησης να κατανέμει αποτελεσματικά μέσα παραγωγής και προϊόντα και να συντονίζει τις διάφορες διαδικασίες παραγωγής θα αυξάνει. Όσο θα προχωράει αυτή η διαδικασία θα μειώνεται ο αριθμός των ξεχωριστών οικονομικών υποκειμένων και θα περιορίζεται ο αποφασιστικός τους ρόλος και παράλληλα θα μαραινούνται οι εμπορευματικές κατηγορίες. Όταν αυτή η εξέλιξη φτάσει στο τέρμα μόνο, θα έχουν εξαφανιστεί εντελώς τόσο οι εμπορευματικές κατηγορίες όσο και τα χωριστά οικονομικά υποκείμενα και η κοινωνία δια του κοινωνικοοικονομικού της οργάνου θα μπορεί να προγραμματίζει και να διαχειρίζεται η ίδια αποτελεσματικά την οικονομία. Εδώ θα πρέπει να επισημανθεί ο ιστορικός προορισμός του σοσιαλιστικού κράτους στο

7. Oscar Lange «On the Economic Theory of Socialism», εκ. Mc Grow Hill, 1964, Μ. Dobb «Socialist Planning: some problems».

μεταβατικό στάδιο προς το σοσιαλισμό. Ο ρόλος του είναι να προωθηθεί η διαδικασία ανάπτυξης α) των παραγωγικών δυνάμεων, β) του κοινωνικού χαρακτήρα των μέσων παραγωγής και γ) των δημοκρατικών διαδικασιών και μηχανισμών συμμετοχής των άμεσων παραγωγών στις αποφάσεις, ώστε να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις που θα επιτρέψουν στην κοινωνία να αναλάβει η ίδια την αποτελεσματική διεύθυνση και διαχείριση της οικονομίας.⁸

10. Ο κίνδυνος του γραφειοκρατικού συγκεντρωτισμού

Είπαμε παραπάνω ότι όταν το επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων είναι χαμηλό και ο κοινωνικός χαρακτήρας των μέσων παραγωγής δεν έχει αναπτυχθεί αρκετά, η ύπαρξη ξεχωριστών οικονομικών υποκειμένων με αποφασιστική αρμοδιότητα και η λειτουργία εμπορευματικών κατηγοριών είναι από τα πράγματα επιβεβλημένα για την αποτελεσματική λειτουργία της οικονομίας. Αν το κράτος και γενικά η πολιτική ηγεσία παραγνωρίσει αυτή την πραγματικότητα και με νομικές πράξεις θεωρεί νομικά ανύπαρκτη κάθε ανεξαρτησία των οικονομικών υποκειμένων και κάθε λειτουργία των εμπορευματικών κατηγοριών οι συνέπειες θα είναι ολέθριες. Θα πρέπει τότε την οικονομική διαχείριση σε εξαιρετικά λεπτομερειακό επίπεδο, τόσο στη σφαίρα της παραγωγής όσο και στη σφαίρα της κυκλοφορίας προϊόντων και μέσων παραγωγής καθώς και στη σφαίρα της διανομής, να αναλάβει ένας τεράστιος γραφειοκρατικός μηχανισμός. Αλλά σε μια τέτοια περίπτωση η σπατάλη και η κακή χρησιμοποίηση πόρων θα είναι ανυπολόγιστη.

Πέρα όμως από τη σπατάλη και την κακή χρησιμοποίηση των πόρων ο γραφειοκρατικός συγκεντρωτισμός όταν ξεπερνάει ορισμένα όρια μπορεί να έχει δυσάρεστες συνέπειες στις βασικές οικονομικές επιλογές (ανάγκες της κοινωνίας και ιεράρχηση στην ικανοποίησή τους, στόχους οικονομικής ανάπτυξης κ.α.) που κάνει η πολιτική εξουσία. Γιατί η γραφειοκρατία είτε επειδή δεν έχει άμεση γνώση της πραγματικότητας είτε επειδή θέλει να επηρεάζει τις βασικές οικονομικές επιλογές σύμφωνα με τις δικές της επιθυμίες παρουσιάζει στην πολιτική εξουσία σημαντικά παραμορφωμένη εικόνα της οικονομίας. Τότε η πολιτική εξουσία είναι πολύ πιθανό να παρασυρθεί από ένα είδος «γραφειοκρατικής πλάνης» σε επιλογές που υπερβαίνουν τις παραγωγικές δυνατότητες της κοινωνίας με δυσάρεστες οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες.⁹

Τέλος, η γραφειοκρατία, αν επεκταθεί σε μεγάλο βαθμό, δεν αποκλείεται να αποκτήσει μια δική της αυτονομία και εξουσία και να διαμορφωθεί από τους γραφειοκράτες μια κοινωνική κατηγορία ή τάξη με δικά της ταξικά συμφέροντα και δική της ταξική συνείδηση. Αυτό περικλείει τον κίνδυνο να παγωθεί η εξουσία ενός άρχοντος γραφειοκρατικού στρώματος που να μπλοκάρει αντί να προωθηθεί τη διαδικασία σοσιαλιστικού μετασχηματισμού και μετάβασης στη σοσιαλιστική κοινωνία, που, όπως είπαμε, είναι ο ιστορικός προορισμός του σοσιαλιστικού κράτους. Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι αρκετοί επιστήμονες εκτιμούν ότι κάτι τέτοιο έχει συμβεί με την κρατική γραφειοκρατία στη Σοβιετική Ένωση.

11. Η κοινωνική δημοκρατία

Στις προηγούμενες παραγράφους είδαμε ότι στη σοσιαλιστική κοινωνία η ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής είναι η κοινωνική και ότι η ίδια η κοινωνία αποφασίζει πώς θα χρησιμοποιούνται τα μέσα αυτά και πώς θα γίνεται η διανομή του προϊόντος. Είδαμε επίσης ότι η σοσιαλιστική κοινωνία αναλαμβάνει το σχεδιασμό και τη διαχείριση στην οικονομία. Στη σοσιαλιστική κοινωνία, λοιπόν, τα ζητήματα τι, πόσο και πώς θα παραχθεί και με ποιό τρόπο θα γίνεται η διανομή δεν είναι ιδιωτική υπόθεση του καθενός, που αποφασίζονται από το κάθε άτομο χωριστά, όπως στις ανταγωνιστικές κοινωνίες, ούτε κρατική υπόθεση που αποφασίζονται από κάποιο κρατικό κέντρο εξουσίας, αλλά υπόθεση που αφορά όλους τους εργαζόμενους που αποφασίζουν συλλογικά γι' αυτά τα ζητήματα. Είναι προφανές ότι οι συλλογικές αυτές αποφάσεις δεν μπορεί να παίρνονται με δημοκρατικές διαδικασίες και μηχανισμούς που διασφαλίζουν τη συμμετοχή όλων των εργαζομένων στη λήψη των αποφάσεων στα οικονομικά ζητήματα. Μόνο αν οι οικονομικές αποφάσεις παίρνονται με δημοκρατικό τρόπο η κοινωνική ιδιοκτησία και ο σοσιαλιστικός σχεδιασμός αποκτούν το ουσιαστικό τους περιεχόμενο.

Τα παραπάνω σημαίνουν ότι στη σοσιαλιστική κοινωνία η δημοκρατία δεν λειτουργεί μόνο στην πολιτική δομή για τη λήψη πολιτικών αποφάσεων, όπως στις παραδοσιακές αστικές δημοκρατίες, αλλά και στην οικονομική δομή για τη λήψη οικονομικών αποφάσεων. Με αυτή την έννοια η δημοκρατία από πολιτική μεταβάλλεται σε κοινωνική.

Θα πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι η δημοκρατία στη σοσιαλιστική κοινωνία είναι άμεση. Αυτό σημαίνει ότι δεν μεσολαβούν ενδιάμεσοι (αντιπρόσωποι) ανάμεσα στους εργαζόμενους και στις αποφάσεις, όπως συμβαίνει στις αστικές κοινοβουλευτικές δημοκρατίες. Με αυτή την έννοια η πολιτική λειτουργία κοινωνικοποιείται. Εξάλλου η δημοκρατία στην οικονομική δομή λειτουργεί σε πολλά επίπεδα: και στο επίπεδο των βασικών οικονομικών επιλογών (καθορισμός αναγκών της κοινωνίας και ιεράρχησή τους στόχοι οικονομικής ανάπτυξης, τρόπος διανομής κ.α.) αλλά και στο επίπεδο της τρέχουσας διαχείρισης στις σφαίρες της παραγωγής, της κυκλοφορίας των προϊόντων και της διανομής.

Για να λειτουργεί όμως αποτελεσματικά το πρότυπο της κοινωνικής δημοκρατίας που αναφέραμε παραπάνω χρειάζεται να υπάρχουν οι ίδιες βασικές προϋποθέσεις που χρειάζονται για την αποτελεσματική λειτουργία του σοσιαλιστικού σχεδιασμού: πληροφόρηση για τις ανάγκες της κοινωνίας και τις τεχνικές δυνατότητες παραγωγής, αυτόματος συντονισμός της διαδικασίας παραγωγής, αναπτυγμένη πολιτική συνείδηση, αναπτυγμένες δημοκρατικές διαδικασίες και μηχανισμοί επιλογής. Γι' αυτές τις προϋποθέσεις μιλήσαμε κάπως διεξοδικά στις προηγούμενες παραγράφους.

8. Ch. Bettelheim, «Μετάβαση στη Σοσιαλιστική Οικονομία» σ. 166 επ.

9. M. Dobb, βλ. παραπάνω σ. 14 επομ. και Ch. Bettelheim, βλ. παραπάνω σ. 120 επομ.

Θα πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι στο σημερινό στάδιο ιστορικής εξέλιξης σε καμία κοινωνία, ακόμη και στην πιο αναπτυγμένη, δεν υπάρχουν οι παραπάνω προϋποθέσεις για την αποτελεσματική λειτουργία της κοινωνικής δημοκρατίας. Για να δημιουργηθούν θα πρέπει να αναπτυχθούν σε πολύ μεγάλο βαθμό οι παραγωγικές δυνάμεις και ο κοινωνικός χαρακτήρας των μέσων παραγωγής, όπως έχουμε αναλύσει σε προηγούμενες παραγράφους.

Στο πλαίσιο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων ιδιαίτερη σημασία, για να φτάσουμε στο σημείο ώστε η κοινωνική δημοκρατία να λειτουργεί αποτελεσματικά, έχει η άνοδος του μορφωτικού επιπέδου του λαού και κυρίως η ανάπτυξη της πολιτικής συνείδησης και η εγχάραξη στους ανθρώπους της αντίληψης της αμοιβαίας συνεργασίας και του κοινού συμφέροντος. Οι άνθρωποι θα πρέπει να φτάσουν σ' ένα τέτοιο επίπεδο συνειδητοποίησης του κοινού συμφέροντος ώστε αυτό και μόνο ν' αποτελεί τη βάση και το κριτήριο για να συναποφασίζεται ο σχεδιασμός και η διαχείριση της οικονομίας. Με την ανάπτυξη της πολιτικής συνείδησης σε υψηλό επίπεδο και την εγχάραξη της αντίληψης του κοινωνικού συμφέροντος διαμορφώνεται στην κοινωνία ένα κοινό σύστημα αξιών που αποτελεί τη βασικότερη προϋπόθεση για την αποτελεσματική λειτουργία της κοινωνικής δημοκρατίας με την έννοια που την ορίσαμε παραπάνω.

Η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και του κοινωνικού χαρακτήρα των μέσων παραγωγής, που χρειάζεται για να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις αποτελεσματικής λειτουργίας της κοινωνικής δημοκρατίας, είναι μια ιστορική διαδικασία συνεχών και ριζικών αλλαγών στην οικονομική πολιτική και ιδεολογική δομή της κοινωνίας. Όπως έχουμε τονίσει, ο ιστορικός προορισμός τους σοσιαλιστικού κράτους στο στάδιο μετάβασης στη σοσιαλιστική κοινωνία είναι ακριβώς να προωθήσει αυτή τη διαδικασία αλλαγής.

Ιδιαίτερο ρόλο εδώ για την ανάπτυξη της πολιτικής συνείδησης και την εγχάραξη της αντίληψης του κοινού συμφέροντος και της αμοιβαίας συνεργασίας μπορεί να παίξουν τα σοσιαλιστικά κόμματα. Το σοσιαλιστικό κόμμα μπορεί ν' αποτελέσει τον ισχυρότερο μηχανισμό πολιτικής διαπαιδαγώγησης των ανθρώπων στην ιδέα της κοινωνικής δημοκρατίας. Λόγω της σημασίας που έχει η εγχάραξη της ιδέας αυτής για τη λειτουργία της κοινωνικής δημοκρατίας το σοσιαλιστικό κόμμα θα πρέπει να είναι περισσότερο όργανο ιδεολογικής και πολιτικής διαπαιδαγώγησης και λιγότερο όργανο πολιτικής εξουσίας. Βασική προϋπόθεση για να επιτελέσει αυτόν το ρόλο είναι ότι το ίδιο το σοσιαλιστικό κόμμα θα πρέπει να είναι δημοκρατικά οργανωμένο.

Όπως προκύπτει από τις παραπάνω παρατηρήσεις, στο στάδιο μετάβασης στη σοσιαλιστική κοινωνία δεν έχουν δημιουργηθεί ακόμη οι προϋποθέσεις για αποτελεσματική λειτουργία της κοινωνικής δημοκρατίας με την έννοια που την έχουμε ορίσει. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν οι προϋποθέσεις και δεν πρέπει να λειτουργούν οι γνωστές μορφές πολιτικής δημοκρατίας στη σφαίρα λήψεως των πολιτικών αποφάσεων. Αυτό θα πρέπει ιδιαίτερα να τονιστεί γιατί σε πολλές χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού, που θεωρούν ότι βρίσκονται στο στάδιο μετάβασης στο σοσιαλισμό, δεν λειτουργεί η πολιτι-

κή δημοκρατία με τον κομματικό πλουραλισμό. Εξάλλου στο στάδιο μετάβασης στη σοσιαλιστική κοινωνία θα μπορούσαν να λειτουργούν και στη σφαίρα λήψης των οικονομικών αποφάσεων κάποιες, έστω και ατελείς, μορφές δημοκρατίας που θα τελειοποιούνται βαθμιαία με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και κυρίως του μορφωτικού επιπέδου και της πολιτικής συνείδησης. Λόγου χάρη στο μεταβατικό στάδιο στο σοσιαλισμό είναι δυνατό το οικονομικό σχέδιο στους γενικούς του στόχους να είναι, σε μεγάλο βαθμό, αποτέλεσμα επεξεργασίας με βάση την πρωτοβουλία των εργαζομένων, δηλ. να συγκεντρώνει και να συντονίζει τις εμπειρίες και τα σχέδια του εργαζόμενου λαού. Αλλά και στο επίπεδο της διαχείρισης στις σφαίρες της παραγωγικής και διανομής είναι δυνατό να εφαρμοστούν μορφές δημοκρατίας, όπως είναι η συνδιοίκηση η αυτοδιαχείριση κ.α.

Ελληνική Εταιρία Κοινωνικών Επιστημών

ΣΥΝΕΔΡΙΟ 1984

«Παραγωγή και Αναπαραγωγή της Ελληνικής Κοινωνίας
5-9 Νοεμβρίου 1984

Η Ελληνική Εταιρία Κοινωνικών Επιστημών (ΕΕΚΕ) διοργανώνει τον Νοέμβριο συνέδριο με το πάρα πάνω θέμα.

Η θεματική του συνεδρίου προσδιορίζεται σε πέντε ενότητες — τάξεις, πολιτική τους έκφραση και οι αντιθέσεις στην ελληνική κοινωνία.

— πολιτικοί και κοινωνικοί θεσμοί.

— επιστήμη και έρευνα στην Ελλάδα.

— εκβιομηχάνιση και οικονομική ανάπτυξη.

— η Ελλάδα προς το 2000 μ.Χ. Κοινωνική αλλαγή:

Προϋποθέσεις, μορφές, δυνατότητες.

Καλούνται οι ενδιαφερόμενοι επιστήμονες να υποβάλουν προτάσεις για επιστημονικές ανακοινώσεις, μέχρι τέλος Φεβρουαρίου.

Ζητείστε πληροφορίες, από την ΕΕΚΕ, Στουρνάρα 5, Αθήνα,
τηλ.: 3640061

3637878
